

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д.ф.н. Красимира Алексова, Катедра по български език, Софийски университет „Св. Климент Охридски“

за дисертационен труд за присъждане на образователната и научна степен „доктор“

по: област на висше образование 2. *Хуманитарни науки*

Професионално направление 2.1. *Филология*

докторска програма *Съвременен български език*

Автор: *Диана Георгиева Мъркова*

Тема: „Семантика и прагматика на т.нар. сегашно страдателно причастие в съвременния български език“

Научен ръководител: *доц. д-р Красимира Чакърва, Пловдивски университет „П. Хилендарски“*

1. Общо описание на представените материали

Със заповед № РД-21-681 от 25.03.2024 г. на Ректора на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ (ПУ) съм определена за член на научното жури за осигуряване на процедура за защита на дисертационен труд на тема „Семантика и прагматика на т.нар. сегашно страдателно причастие в съвременния български език“ за придобиване на образователната и научна степен „доктор“ в област на висше образование 2. *Хуманитарни науки*, професионално направление 2.1. *Филология*, докторска програма „Съвременен български език“. Автор на дисертационния труд е Диана Георгиева Мъркова – редовна докторантка към катедра „Български език“ на ПУ, с научен ръководител доц. д-р Красимира Чакърва от Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“

Представеният от Диана Мъркова комплект материали на хартиен носител е в съответствие с Чл. 36 (1) от Правилника за развитие на академичния състав на ПУ, включва следните документи:

- молба до Ректора на ПУ за разкриване на процедурата за защита на дисертационен труд;
- автобиография в европейски формат;
- протокол от катедрения съвет, свързан с докладване на готовността за откриване на процедурата и с предварително обсъждане на дисертационния труд и становище от научния ръководител;
- становище от доц. Т. Рабовянова;
- дисертационен труд;
- автореферат;
- списък на научните публикации по темата на дисертацията;
- копия на научните публикации;
- декларация за оригиналност и достоверност на приложените документи;
- справка за изпълнение на минималните национални изисквания;
- шест сертификата.

Докторантката е приложила 1 монография (дисертационен труд) и 5 броя статии.

2. Кратки биографични данни за докторанта

Диана Мъркова е завършила през 2014 г. Езикова гимназия „Иван Вазов“ в гр. Пловдив. През 2018 г. се е дипломирала като бакалавър по специалност „Българска филология“ в ПУ, а през 2019 е придобила магистърска степен в програмата „Актуална българистика“ в същия университет. От 01.03.2020 г. до 01.03.2023 г. е била редовна докторантка в катедра „Български език“ на ПУ. Била е коректор и редактор в Издателска къща „Хермес“ в продължение на 1 година, след това е преподавала в „Образователни технологии“ – Пловдив. В периода септември 2021 – април 2023 г. е била хоноруван преподавател по български език като чужд в Медицинския университет – Пловдив. От 03.04.2023 г. до днес е щатен преподавател по български език като чужд в Медицинския университет в гр. Пловдив. Водила е семинарни занятия по морфология на съвременния български език на студенти от специалност „Български и руски език“.

3. Актуалност на тематиката и целесъобразност на поставените цели и задачи

Въпреки че обектът на дисертационния труд – т.нар. сегашно страдателно причастие, е дискутиран неведнъж в българистичното езикознание, смятам, че темата за неговата семантика и прагматичните му аспекти е дисертабилна – има различия в мненията на авторите, съществува съвременна динамика в тази езикова единица, а и на нея не е посвещаван отделен дисертационен труд. Освен това този лингвистичен обект продължава да бъде актуален, тъй като разнопосочността на мненията поражда дискусия, която не е спирала в българистичното езикознание. Смятам, че е целесъобразно да бъде написан дисертационен труд на тази тема, тъй като той ще обхване всички аспекти на семантиката, формите и прагматичните аспекти на т.нар. сегашно деятелно причастие в българския език.

Поставените цели и задачи са напълно целесъобразни и дават възможност на докторантката да разработи задълбочено и изчерпателно тематиката на дисертационния труд. Тези цели и задачи са ясно описани в дисертационния труд и са реализирани.

4. Познаване на проблема

В дисертационния си труд Диана Мъркова е показала отлично познаване на проблематиката, свързана със сегашното деятелно причастие от старобългарския период до днес. Според мене необходима част дисертацията е теоретичният преглед на проучванията за граматическия статус, формите и употребите на етимологичното сегашно страдателно причастие от Възраждането до днес. Такава глава представя теоретичните натрупвания, върху които стъпва авторката, за да представи собственото си виждане. Личи отлично познаване на мненията на авторите, адекватно цитиране и съпоставяне на различни гледни точки. Авторката познава много добре широк кръг съвременни изследвания, свързани с обекта на дисертацията, като не само ги представя, но и изразява критични бележки в аргументацията на собственото мнение.

4. Методика на изследването

Още в уводната част на дисертацията си Диана Мъркова посочва методите, с които си служи, при изследване на обекта на проучването си: метод на теоретичното обобщение, метод на описанието и обяснението, сравнително-исторически метод, съпоставителен метод, метод на ексцерпцията и статистически метод. Според мене това е много добро съчетаване на методи, което е позволило на дисертантката да изследва задълбочено и изчерпателно сегашното страдателно причастие от старобългарския до съвременния български език.

4. Характеристика и оценка на дисертационния труд

Задължителните елементи от един дисертационен труд, в които се представят обектът и предметът на изследването, целите, задачите и методите, са налични и достатъчно разгърнати в работата на Диана Мъркова. Възможно е авторката да представи по-разгърнато емпиричния материал, с който работи. Стилът на работата е подходящ за научно лингвистично изследване. Отделните части са много добре структурирани, прокарани са необходимите връзки между тях.

Мисля, че дисертантката напълно обосновава е започнала дисертационния труд с глава, посветена на българската партиципиална система, защото в старобългарския език сегашното страдателно причастие е било системна езикова единица за разлика според моето виждане от положението в съвременния български език. Важни части в тази Първа глава са изясняването на значението, образуването, употребата и развоя на старобългарското сегашно страдателно причастие. Намирам за съществена и частта, в която се проследява мястото на сегашното страдателно причастие през Възраждането. С тази глава дисертационният труд се обогатява с още един аспект – диахронния. Показано е отлично познаване на изследвания по въпроса за сегашното страдателно причастие в диахронен и синхронен аспект, без да се пропуска собствената гледна точка.

Споделям виждането на Мъркова, че девербативите на *-м/-ем* и прилагателните на *-телен* и под. не са еднотипни словообразователни модели. Не поддържам виждането на авторката, че това са причастни форми, тъй като нямат системен характер и не се образуват от всеки преходен глагол (с някои семантични ограничения). Важното за мене обаче е фактът, че Мъркова предлага аргументи, с които защитава позицията си. А това е същественото в един научен труд – авторът да изясни своето мнение и да приложи необходимите аргументи в негова подкрепа.

Смятам Трета глава за централна в дисертационния труд, защото е посветена на формално-семантичните и функционалните особености на девербативите на *-м/-ем* днес. Мисля, че напълно основателно авторката използва термина *девербативи на -м/-ем* вместо сегашно страдателно причастие, защото освен остатъците от по-старото състояние на езика ни, когато сегашното страдателно причастие е било системно езиково средство, днес тези облици представят според моето виждане словообразователно средство, което се среща по-често в юридическия, медицинския и икономическия дискурс. Друг термин, който авторката използва като синоним, е *отглаголни формации, образувани със суфикс -м*, но той е доста описателен и затова неудобен. Д. Мъркова правилно е посочила основните семантични

признаци на т.нар. сегашно страдателно причастие, когато то е системно средство – *пасивност* и *модалност*. В дисертационния труд се работи с 1774 девербатива на *-м*, което е значима база данни, каквато не познавам досега.

Детайлно е изследвано формообразуването при различните спрежения, като то е най-подробното, което съм виждала. Представени са графики, които онагледяват и съпоставят различните словообразователни модели. Обърнато е внимание на видовата характеристика на глагола, от който се образува т.нар. сегашно страдателно причастие, като са посочени и статистически данни за образуване от несвършен вид, от свършен вид и от итеративи с преобладаване именно на последната група. Авторката е извела и някои закономерности. Не е пропусната и статусната характеристика на тези девербативи, защото има немалък брой негативни форми. Обърнато е внимание и на образуването на абстрактни съществителни имена от т.нар. сегашни деятелни причастия. След подробното разглеждане на формообразователните особености се пристъпва към изясняване на семантичните характеристики. Правилно се посочва, че тези форми съдържат семантичните признаци *пасивност* и *възможност* (1668 – 94%) или само *пасивност* (52 – 3%), но въпросът е доколко формите са граматикализирани и придобили системен характер. Не са пропуснати и случаите, при които не се изразява *пасивност*, тях авторката класифицира като изключения, напр. *(не)зависим*, *(не)ръждаем* и др. Приемам за основателна класификацията по семантичен критерий на девербативите на *-м/-ем*.

В аргументация си Д. Мъркова въвежда няколко критерия за разграничаването на сегашните страдателни причастия от всички девербативи с наставка *-м/-ем* вкл. прилагателни имена. Приемам формулата за генерализация на значението на тези девербативи за основателна, защото съдържа и *пасивност*, и *възможност*. Като критерии за разграничаването на сегашните страдателни причастия от прилагателните със същата формообразователна структура не може да се приеме членуването, нито степенуването. Те не са надеждни критерии, защото изследванията ни с доц. Ст. Фетваджиева показва немалко случаи на степенуване на различни видове причастия, вкл. имперфектните. Авторката добре се е ориентирала в тези употреби. Важни ми се струват и коментарите на Д. Мъркова за сравнението на сегашните страдателни причастия с другите видове причастия, защото по този начин се търсят аргументи за виждането на авторката, че все пак това е причастие, а не прилагателно. Също важни са разгледаните случаи на замяна на т.нар. сегашно страдателно причастие с възвратна форма на сегашното деятелно причастие или с минало страдателно причастие от итеративен глагол.

Смятам, че дисертационният труд се обогатява от съпоставителния аспект с английския език, което е добро решение на авторката и нейната научна ръководителка. Принос е направеният списък на т.нар. сегашни страдателни причастия от *Официалния правописен речник на българския език. Глаголи*, защото такъв списък липсва досега.

Авторката се е запознала с труда на Ангел Ангелов „Езикът на Темида“, тъй като в се обръща внимание на т.нар. сегашно страдателно причастие в юридически текстове. Това обогатява с повече гледни точки разсъжденията на авторката, а и тези на Дикова за девербативите в юридически текстове и се коментира по-задълбочено тезата за влиянието

на английския словообразователен модел с *-able*. Не съм убедена в мнението, че засилената употреба на т.нар. сегашни страдателни причастия в юридическите текстове, най-вече в законодателните, е пряко влияние на английския език, което е резултат от съобразяването с международните стандарти. Д. Мъркова обаче е направила в дисертационния си труд съпоставка между английски художествени произведения, в които има форми с *-able/-ible*, и техния превод на български език. Само в 38% от случаите преводът на тези английски форми е с т.нар. сегашно страдателно причастие. Този факт според мене говори, че не може да се твърди със сигурност, че има влияние на английския върху българския поне в художествените текстове. Авторката е предложила и резултати от обратния превод – от български на английски, а резултатите сочат, че голяма част от българските т.нар. сегашни страдателни причастия се предават на английски с форми с *-able/-ible*. Това доказва функционално съответствие, както основателно посочва и Д. Мъркова, но не и влияние.

Съществена част от III глава, която пряко реализира някои от целите на дисертационния труд, е тази, в която се разглеждат функционалните особености на т.нар. сегашни деятелни причастия: атрибутивна употреба като съгласувано и обособено определение и като сказуемно определение, предикативна употреба, която според моето виждане доказва, че не става дума за причастна форма, още адвербиална употреба, както и субстантивизирана употреба.

Значими за реализацията на поставените задачи в дисертационния труд са и разгледаните употреби в различни функционални стилове на съвременния български език, които доказват тезата, че т.нар. сегашни страдателни причастия се срещат не само в юридически, медицински и икономически текстове като термини или терминологични словосъчетания, а че се употребяват във всички функционални стилове. Особено интересни ми се сториха примерите от текстове на т.нар. вторична устност – разговорни по стил текстове в интернет пространството, които са писмени по форма.

Четвърта глава, посветена на прагматичните особености на т.нар. сегашни страдателни причастия, също е неотделима част от реализацията на целите на дисертационния труд, защото този аспект е част и от името на труда. Смятам за подчертано важно анкетното проучване, което цели да представи езиковите нагласи на съвременни българи към сегашното страдателно причастие. В нашата лингвистика акцентът почти винаги се поставя върху говорещия, а всъщност реципиентът е не по-малко важен, защото за него говорещият прави своето изказване. Тази част от дисертационния труд се вписва в една нова област на социолингвистиката и лингвистиката въобще, която назовах перцептуална (социо)лингвистика и ѝ посветих две монографии. Интересното е, че не във всички случаи предпочитанията на респондентите са към изречения с т.нар. сегашно страдателно причастие, напр. при *Вчера си взех телефон със сменяема батерия* са малко повече анкетиранията, предпочели *Вчера си взех телефон с батерия, която може да се сменя*. А това е доказателство, че законът за езиковата икономия винаги е в сила. Важни са и въпросите, в които се търси дали според езиковите носители съществува разлика между семантиката на т.нар. сегашно деятелно причастие и миналото страдателно причастие, а това според резултатите от анкетата е реалност. Бих искала да изтъкна важността и на

въпросите, в които се търси семантична разлика между т.нар. сегашно страдателно причастие и възвратните форми на сегашното деятелно причастие. Отново има превес на отговорилите, че откриват разлика в значението, макар че процентът не е толкова голям, колкото при съпоставката с миналото страдателно причастие. Добро попадение на авторката (а и на нейната научна ръководителка) са изреченията с положителна форма и отрицание на отрицателната форма (*са обратими – не са необратими*). Общо 65% от респондентите намират, че тези употреби са идентични, а 35% откриват разлика в значението. Коментарите на този въпрос са изчерпателни и аргументирани. Има и четири въпроса, които са посветени на съпоставка между девербативите на *-м/-ем* и отглаголните прилагателни имена с форманти *-телен* и *-лив*, за да се провери тезата на М. Чоролеева, Ив. Гугуланова и Х. Валтер, че девербативите с *-м/-ем* принадлежат към същия словообразователен тип като на отглаголните прилагателни имена с форманти *-телен*, *-лив*, *-ив*, *чив*, *-ав*. Както казахме, авторката не подкрепя тази теза. В много висок процент анкетираните откриват разлика в семантиката на девербативите с *-м/-ем* и посочените прилагателни, а това подкрепя мнението на докторантката. Въз основа на резултатите от анкетата и техните обстояйни анализи Д. Мъркова предлага изводи, които са обосновано извлечени.

Заключението отговаря на постиженията на дисертационния труд и в него се извеждат най-важните изводи, до които е достигнала Диана Мъркова в изследването на диахронни и синхронни аспекти на т.нар. сегашно страдателно причастие.

7. Приноси и значимост на разработката за науката и практиката

- За първи път в дисертационен труд се изследват семантиката, формообразуването и прагматичните аспекти на употребата на т.нар. сегашно страдателно причастие.
- Съчетанието на диахронния и синхронния подход е дало възможност за цялостно изследване на развоя на т.нар. сегашно страдателно причастие в българския език.
- Прокарани за връзки и са посочени различия между значението, образуването и употребата на старобългарското сегашно страдателно причастие и на т.нар. сегашно страдателно причастие в съвременния български език. Не е пропуснат и възрожденският период.
- Защишава се аргументирано собствена теоретична позиция за граматическия статус на сегашното страдателно причастие в съвременния български език.
- Направено е най-подробното изследване на формообразуването на тези девербативи в съвременния български език, което аз познавам. Изведени са закономерности, свързани с глаголният вид на т.нар. сегашни страдателни причастия.
- Предложени и приложени са критерии за разграничаването на сегашните страдателни причастия от всички девербативи с наставка *-м/-ем* вкл. прилагателни имена.
- Приносна е съпоставката между българските сегашни страдателни причастия и единиците в английския език, образувани с *-able*.

- Направено е най-подробното според мене изследване на функционалните особености на т.нар. сегашно страдателно причастие. Доказана е употребата му във всички функционални стилове.

- Приносно е изследването на прагматичните особености на т.нар. сегашни деятелни причастия.

- Намирам за приноси коментарите от анкетата за езиковите нагласи на съвременни българи към сегашното страдателно причастие.

8. Преценка на публикациите по дисертационния труд

По темата на дисертационния труд са направени 5 публикации. Те са посветени на основни теми в дисертацията: формантите, с които се образува т.нар. сегашно страдателно причастие в съвременния български език; основните периоди в проучването на това причастие в българската граматическа литература от Възраждането до средата на XX в.; научните изследвания на това причастие след правописната реформа от 1945 г. до днес; историческия развой на сегашното страдателно причастие; функционално-семантични паралели между английските прилагателни имена на *-able/-ible* и т.нар. сегашни страдателни причастия в съвременния български език. Публикациите са направени в престижни сборници и поредици, като това е дало възможност на по-широк кръг учени и млади изследователи да се запознаят с възгледите на Диана Мъркова за т.нар. сегашно страдателно причастие.

9. Лично участие на докторанта(ката)

Смятам, че дисертационният труд е лично дело на Диана Мъркова. Приносите и резултатите са нейна лична заслуга. Бих искала да подчертая отличната връзка между докторантката и нейния научен ръководител доц. д-р Красимира Чакърва, направлявала много подходящо Д. Мъркова в неговите научни търсения.

10. Автореферат

Според мене авторефератът напълно адекватно представя съдържанието, резултатите и постиженията на дисертационния труд. Качеството му е отлично. Направен е според изискванията на съответните правилници.

11. Критични забележки и препоръки

Нямам допълнителни препоръки.

12. Лични впечатления

Познавам Диана Мъркова от магистърската програма „Актуална българистика“ на ПУ. В тази програма вода лекционен курс по социолингвистика. Още по време на лекциите, а след това и на изпита Д. Мъркова ми направи впечатление със задълбочените си лингвистични знания, способността да извършва социолингвистично проучване, да коментира резултатите и да извлича изводи. Слушала съм и нейни доклади на конференции,

на които ми направи впечатление яснотата на собствените научни тези, аргументацията им и умелите обобщения. Смятам, че Диана Мъркова е напълно изграден млад учен.

13. Препоръки за бъдещо използване на дисертационните приноси и резултати

Бих препоръчала на Д. Мъркова да използва резултатите от своя труд в преподаването на български език като чужд. В конкретната ѝ работа с чужденци, изучаващи български език, могат да се използват съпоставките на т.нар. сегашно страдателно причастие в българския език и английските прилагателни имена на *-able*.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Дисертационният труд *съдържа научни и научно-приложни резултати, които представляват оригинален принос в науката* и отговарят на всички на изисквания на Закона за развитие на академичния състав в Република България (ЗРАСРБ), Правилника за прилагане на ЗРАСРБ и съответния Правилник на ПУ „Паисий Хилендарски“.

Дисертационният труд показва, че докторантката Диана Георгиева Мъркова **притежава** задълбочени теоретични знания и професионални умения по научна специалност 2.1. *Филология*, като **демонстрира** качества и умения за самостоятелно провеждане на научно изследване.

Поради гореизложеното, убедено давам своята **положителна оценка** за проведеното изследване, представено от рецензираните по-горе дисертационен труд, автореферат, постигнати резултати и приноси, и **предлагам на почитаемото научно жури да присъди образователната и научна степен „доктор“** на Диана Георгиева Мъркова в област на висше образование: 2. Хуманитарни науки, професионално направление 2.1. *Филология*, докторска програма „Съвременен български език“.

19.04.2024 г.

Рецензент:

(подпис)

Проф. д.ф.н. Красимира Славчева Алексова

(ак. дл., н. ст., име, фамилия)